

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.24>

ДЖАФАРЗАДЕ ДЖАФАР ТЕЙМУР ОГЛИ

ОСОБА-ЕКСТРЕМІСТ: МОТИВИ ТА МЕТА ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

EXTREMIST PERSONALITY: MOTIVES AND PURPOSE OF CRIMINAL BEHAVIOR

Найінформативнішим для процесу розслідування є такий елемент методики розслідування, як криміналістична характеристика злочину. У криміналістичній науці до змісту криміналістичної характеристики злочину традиційно включають досить велику кількість елементів. Однак слід зазначити, що центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення є відомості про особу, яка його вчинила, оскільки жодне кримінальне правопорушення не може бути реалізоване за відсутності людини, яка проводить протиправну, злочинну діяльність. З наведеного вище вбачається, що дослідження особи злочинця в межах криміналістичної характеристики групового порушення громадського порядку, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями, зумовлене поставленими завданнями нашої роботи. Метою статті є вивчення особливостей криміналістичної характеристики особи-екстреміста, яка займається вчиненням групового порушення громадського порядку. Наголошено, що в ході здійснення досудового розслідування групового порушення громадського порядку, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями, як правило, не виникає проблем із встановленням підозрюваного, оскільки заходів із приховування слідів злочину вони найчастіше не роблять. З'ясовано, що групові порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, часто робляться з ідеологічних переконань, із мотивів політичної, расової, національної чи релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи. Однак натепер відсутній будь-який нормативно-правовий акт, який би дозволяв відмежовувати «екстремістські» мотиви від хуліганських. Тому доречним було б розроблення законодавчого акта, який би чітко регламентував таке питання. Незважаючи на складності кваліфікації групових порушень громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, слідча практика за такими кримінальними провадженнями поступово напрацьовується.

Ключові слова: екстреміст, групові порушення, громадський порядок, екстремістське угруповання.

The most informative for the investigation process is such an element of the investigation methodology as the forensic characterization of the crime. In forensic science, the content of forensic characteristics of the crime traditionally include a large number of elements. However, it should be noted that the central element of the forensic characterization of any criminal offense is information about the person who committed

it, because no criminal offense can be committed in the absence of a person who conducts illegal, criminal activities. From the above it can be seen that the study of the identity of the offender within the forensic characteristics of the group violation of public order committed by youth extremist groups due to the objectives of our work. The purpose of this article is to study the features of the forensic characteristics of a person-extremist engaged in committing a group violation of public order. It was emphasized that during the pre-trial investigation of a group violation of public order committed by youth extremist groups, as a rule, there are no problems with identifying the suspect, as they often do not take measures to conceal traces of the crime. It has been found that group violations of public order committed by youth extremist groups are often committed on ideological grounds, on the grounds of political, racial, national or religious hatred or enmity, or on the grounds of hatred or enmity towards any social group. However, to date, there is no legal act that would distinguish "extremist" motives from hooligan ones. Therefore, it would be appropriate to develop a legislative act that would clearly regulate this issue. Despite the complexity of qualifying group violations of public order committed by youth extremist groups, investigative practice in such criminal proceedings is gradually being developed.

Key words: *extremist, group violations, public order, extremist group.*

Постановка проблеми. Найінформативнішим для процесу розслідування є такий елемент методики розслідування, як криміналістична характеристика злочину. У криміналістичній науці до змісту криміналістичної характеристики злочину традиційно включають досить велику кількість елементів. Однак слід зазначити, що центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення є відомості про особу, яка його вчинила, оскільки жодне кримінальне правопорушення не може бути реалізоване за відсутності людини, яка проводить протиправну, злочинну діяльність. З наведеного вище вбачається, що дослідження особи злочинця в межах криміналістичної характеристики групового порушення громадського порядку, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями, зумовлене поставленими завданнями нашої роботи.

Стан наукової розробленості. Загальнотеоретичні положення про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів досліджували Ю.П. Аленін, Р.С. Белкін, П.С. Дагель, В.Ф. Єрмолович, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько й інші вчені-криміналісти. Разом із тим проблема вивчення осіб, учасників молодіжних екстремістських угруповань, що вчиняють групові порушення громадського порядку, дотепер належним чином не проводилась.

Метою статті є вивчення особливостей криміналістичної характеристики особи-екстреміста, яка займається вчиненням групового порушення громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Проводячи екскурс в історію, можна відзначити, що перші відомості, які стосувалися криміналістичного опису особи-порушника, містилися ще в роботі початку ХХ століття, написаною М.А. Горановским, який, досліджуючи проблеми боротьби з хуліганством, зауважував: «Хуліганські виступи відбуваються: за віком – дорослими й неповнолітніми, а за освіченістю – людьми темної, неосвіченої маси й людьми інтелігентного середовища» [1, с. 9]. З того часу наука пройшла великий шлях у вивченні особистості хуліганів, насамперед у соціально-психологічному аспекті.

У криміналістиці прийнято, що відомості (інформацію) про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики, складають все ті дані, які можуть служити визначенню ефективних шляхів розшуку й викриття порушника, а також інших, пов'язаних із цими, завдань розслідування в кримінальному провадженні. У зв'язку із цим Н.Л. Селіванов вказує, що «особливо цінним для розкриття злочинів є відомості про закономірні зв'язки між особистісними якостями деяких типів злочинців і вибором ними певних типів жертв, характерних місць вчинення злочинів» [2, с. 34].

У криміналістичній літературі зустрічаються різні типізації особистостей хуліганів. Так, наприклад, І.І. Рубцов поділяє злочинців залежно від соціального генезису особистості на злочинному шляху на [3]:

1) професійних злочинців-рецидивістів – особи, стійка злочинна поведінка яких має яскраво виражений кримінальний характер; поведінка таких особистостей особливо небезпечна для суспільства;

2) звичний тип злочинця – характеризується значною деформацією в структурі соціальної спрямованості, нестійкістю та суперечливістю соціально-психологічних властивостей особистості; слабо вираженим позитивним компонентом;

3) випадковий (ситуативний) тип злочинців, які вперше скоюють злочини через «одномоментний» збіг обставин; до цього вони вели законослухняний спосіб життя.

На наш погляд, вказана типізація – швидше, криминологічна типізація – щодо вчинення групового порушення громадського порядку не дозволяє чітко віднести злочинця до тієї чи іншої групи й «врахувати» його кількісні характеристики. Проте допустимо сказати, що більшість порушників можна віднести до другого («звичного») і третього («ситуативного») типу злочинців. Результати проведеного дослідження показали, що раніше судимі особи склали трохи більше ніж 20% від усіх хуліганів.

Водночас навіть серед засуджених осіб далеко не всі є закоренілими порушниками, яких слід було б віднести до першого («професійного») типу та які, як правило, вчиняють найнебезпечніші види злочинів заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого.

Ряд вчених обґрунтовує зростаюче значення вивчення психологічної характеристики особистості злочинця та її використання в криміналістичній тактиці й методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Так, П.А. Петухов як підстави класифікації хуліганів запропонував:

- а) ступінь аморальності;
- б) психологічний склад особистості;
- в) особливості темпераменту [4, с. 14].

Однак погодимося з Є.І. Овчаренко в тому, що запропонований розподіл може бути критичним швидше у вивченні психологічних властивостей особистості молодого екстреміста, який займається вчиненням групового порушення громадського порядку, ніж в побудові криміналістичної характеристики [5]. Водночас відзначимо, що інформація, отримана, наприклад, від потерпілого або свідків про те, що порушник запальний, нерівноважений, має певні хамські манери поведінки й інше, все ж може бути використана для визначення напряму його розшуку й звуження кола осіб, серед яких він може бути.

На наш погляд, найбільше криміналістичне значення мають класифікації групового порушення громадського порядку молодіжними екстремістськими угрупованнями за окремими характеристиками їх особистостей, наприклад, за віком, статтю, родом занять, психічним станом у момент скоєння протиправних дій і деякими іншими. За результатами нашого дослідження хуліганство належить до злочинів, більшість з яких відбуваються в стані алкогольного сп'яніння, – майже в 35% випадків, що можна пояснити характером впливу алкоголю на організм людини: особа втрачає свою звичну стриманість і коректність, стає більш схильною до агресії, конфліктної поведінки. Особи в стані наркотичного сп'яніння під час вчинення групового порушення громадського порядку бувають вкрай рідко – показник становить менш ніж 1% випадків. Тут слід зазначити, що досить невелика частка групових порушень громадського порядку, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями, вчиняється особами, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння, і це зовсім не свідчить про те, що недоцільно шукати хулігана серед наркоманів. Навпаки, такі особи можуть бути агресивні й дуже небезпечні для випадкових перехожих, особливо в періоди наркотичного «голодування» [6, с. 253].

Нерідко дії, з об'єктивної сторони, – відповідні групові порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, скоюються особами, які страждають різними психічними захворюваннями. За результатами дослідження майже в 5% випадків особа в момент вчинення таких дій перебувала в стані неосудності. У 3,7% вивчених кримінальних проваджень обвинуваченому були призначені примусові заходи медичного характеру. А більш ніж по 12% з усіх вивчених кримінальних справ проводилась судово-психіатрична експертиза.

Також у ході здійснення досудового розслідування групового порушення громадського порядку, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями, як правило, не виникає проблем з встановленням підозрюваного, оскільки заходів із приховування слідів злочину вони найчастіше не роблять. Як і більшість насильницьких злочинів, хуліганство в більшості випадків, вчиняється особами чоловічої статі (майже у 87% випадків); неодруженими – близько 74% випадків. Жінки в цілому до вчинень групових порушень громадського порядку залучаються значно рідше. За результатами нашого дослідження в неповнолітньому віці особи, які входять до складу молодіжних екстремістських організацій, що займаються вчиненням порушеннями громадського порядку, становлять 5,6% випадків. У віковому діапазоні від 18 до 24 років – майже

38%; від 25 до 29 років – близько 27%; від 30 до 49 років – трохи менше, 17%; особами старше 50 років хуліганства вчиняються майже у 8% випадків. Так, статистичні дані показують, що немає значного переважання будь-якої з вікових груп поміж осіб, які залучаються до вчинення групового порушення громадського порядку молодіжними екстремістськими угрупованнями. Нерідко дослідники називають групові порушення громадського порядку «одним з основних видів підліткової злочинності».

Особи, які входять до складу молодіжних екстремістських угруповань, що займаються вчиненням групових порушень громадського порядку, у багатьох випадках (близько 63%) мали неповну або повну загальну середню освіту; майже 29% – середню професійну освіту й менше ніж 9% – вищу освіту.

Низький відсоток осіб із вищою освітою серед осіб, які вчиняють групові порушення громадського порядку, пояснюється, зазвичай, тим, що в них спостерігається вищий рівень соціально-становища, займаного випускниками вишів, широким колом соціальних зв'язків, що передбачає вибір законслухняної поведінки, вибір не порушувати громадський порядок у відкритих, зухвалих, радикальних формах. Разом із тим і серед таких осіб зустрічаються люди запальні й схильні до агресії, яким їхній соціальний статус диктує помилкове відчуття всездозволеності й невдоволеності.

Варто відзначити, що за даними проведеного нами дослідження понад 85% порушників є громадянами України; інші – іноземні громадяни. Водночас частіше, ніж в половині випадків (понад 61%) останніми були порушені міграційні правила перебування на території України. Отже, за даними офіційної статистики у 2021 р. майже 97% групових порушень громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, вчинили саме громадяни України.

Значна відмінність даних нашого дослідження від статистики по Україні зумовлено вивченням нами великої кількості кримінальних проваджень, розслідуваних у містах та обласних центрах України. Як відомо, частка прибуваючих іноземців та осіб без громадянства значно перевищує загальноукраїнський показник. Особи, які працюють на постійній основі, за результатами нашого дослідження склали близько 39% порушників із загального числа; безробітні – трохи більше ніж 37%; учні – близько 18%; тимчасово працюють – близько 2%; пенсіонери – трохи більше ніж 4%.

Значна частка серед порушників громадського порядку осіб, які не мають постійного доходу, пояснюється відсутністю в них корисних соціальних зв'язків і наявністю вільного часу, яке найчастіше заповнюється вживанням алкоголю, хитанням по вулицях, що нерідко сприяє виникненню конфліктів, котрі переростають у кримінально каране кримінальне правопорушення.

Варто зазначити, що, якщо хуліганства вчиняються групою осіб, то такі групи, як пише Л.Л. Кузнецов, слід класифікувати за характером внутрішньогрупових зв'язків співучасників та за їх відношенням до злочинної діяльності на:

1) випадкові (ситуативні): їх членів не пов'язує попередня домовленість; спочатку вони об'єднуються в групу з метою, наприклад, захистити свого товариша, а потім їхні дії переростають на масові групові порушення громадського порядку;

2) епізодичні: їх члени за попередньою змовою періодично порушують громадський порядок; основа формування групи – дружні стосунки її членів;

3) організовані: присутній лідер; злочини заздалегідь плануються та більш ретельно готуються, підшуковуються знаряддя злочину й транспорт, розподіляються ролі;

Така класифікація, як видається, багато в чому схожа на закріплені в Кримінальному кодексі України види злочинних груп:

- а) група осіб;
- б) група осіб за попередньою змовою;
- в) організована група.

За даними нашого дослідження групові порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, скоюються в співучасті понад у 15% випадків, водночас:

- а) ситуативно утворилася групою – близько 4% групових порушень;
- б) групою осіб за попередньою змовою – трохи більше ніж 16% випадків;
- в) організованою групою – менше ніж 2% випадків.

Типову злочинну групу складають два-три порушника, які попередньо домовилися про вчинення групового порушення громадського порядку. Важливе значення має визначення в ході досудового розслідування, до якого типу груп належить один або кілька затриманих її членів, що дозволяє застосувати відповідні тактичні прийоми для встановлення обставин, які підлягають встановленню та доказуванню. Відповідно, члени груп першого типу («ситуативні») не

домовляються заздалегідь із приводу узгоджених дій на випадок їх затримання, що передбачає швидке їх ізолювання один від одного й використання в ході досудового розслідування протиріч в їхніх показах. Навпаки, члени груп другого й третього типу найчастіше заздалегідь узгоджують дії у випадку їх затримання. Криміналістична практика показує, що молодіжні екстремістські групи, як правило, формуються з урахуванням таких критерій:

- а) проживання її членів в одному мікрорайоні;
- б) загального місця роботи, навчання;
- в) земляцтва;
- г) спільної служби у збройних силах;
- д) минулих злочинних зв'язків (раніше вчиняли одні кримінальні правопорушення, відбували покарання в одному виправному закладі);
- е) спільного проведення часу;
- ж) родинних зв'язків.

Іншими словами, співучасниками злочину найчастіше виявляються люди з найближчого оточення порушника, яких він підшуковує та вербує до вчинення майбутніх протиправних групових порушень громадського порядку.

Для кваліфікації групового порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними угрупованнями екстремістської спрямованості, надзвичайно важливим є встановлення мотивів і цілей. Питання мотиваційних дій організаторів та активних учасників групових порушень громадського порядку молодими екстремістами характеризується широким різноманіттям. Мотиви й цілі вчинення групових порушень громадського порядку можуть бути різними: корисливими, релігійними, національними, політичними й іншими. Це може бути діяльність суспільних і релігійних об'єднань або інших організацій, засобів масової інформації, фізичних осіб щодо планування, організації, підготовки й здійснення різних дій, у тому числі й спрямованих на здійснення злочинів проти громадського порядку, за мотивами ідеологічної, політичної, расової, національної або релігійної ненависті чи ворожнечі, а також мотиви ненависті або ворожнечі щодо будь-якої соціальної групи.

Під мотивами ідеологічної ворожнечі або ненависті можна розуміти ті, які пов'язані з відчуженням, підозрілістю, що переходять у стійку ворожість до людей, які мають інші погляди на суспільство й місце в ньому людини.

Мотиви політичної ворожнечі виникають через приналежність особи до іншої політичної партії. Мотиви расової, національної або релігійної ненависті чи ворожнечі пов'язані з ідеями й поглядами, що виражають уявлення про ущербність, неповноцінність, непривабливість, обмеженість людей конкретної раси, національності, релігійної конфесії та викликають ворожість до способу життя, культури, традицій, обрядів громадян певної національності або раси чи релігійного віросповідання та таке подібне.

Під мотивами соціальної ненависті або ворожнечі розуміється негативна емоційна оцінка (відчуження, підозрілість, що переходять у стійку ворожість) будь-якої соціальної групи за ознакою професійної зайнятості, матеріального становища і так далі.

Що стосується мети, то, на перший погляд, може здатися, що дії осіб, які входять до складу молодіжних угруповань екстремістської спрямованості, безглузді. Однак в їх розумінні вони строго «адресні». Мета екстреміста – приголомшити навколишніх осіб грубим насильством, вселити в них почуття страху й тим самим підпорядкувати хоч на мить своїй волі.

Хуліганський мотив найчастіше виявляється в таких формах:

а) порушник пред'являє будь-які надумані вимоги потерпілому й за будь-яку ціну хоче їх реалізованості (наприклад, хуліган попросив жертву пристебнути поводок до нашійника його собаки; попросив у продавця фруктів дати йому ковбасу для закуски до алкоголю);

б) порушник не поступається вимогою потерпілого, діє «на зло» (не пропускає у вузькому проході, тримає за одяг і так далі);

в) злочинець застосовує насильство до жертви, щоб її провчити й скоїти будь-які непорядні вчинки (потерпілий у громадському транспорті не поступився місцем літній людині; не пропустив кого-небудь на дорозі й інше);

г) порушник вчиняє дії «на перекір, на спір», бажає довести будь-кому, що йому «не слабо» вчинити кримінальне правопорушення;

д) винний насильницьким шляхом допомагає особі, що потрапила в конфліктну ситуацію, коли в такій допомозі немає потреби; допомогу надає малознайомій або зовсім сторонній людині й перевищує розумні рамки такої допомоги;

е) порушник зовні безпричинно (без видимого приводу) заподіює шкоду особистості, пошкоджує або знищує майно;

ж) особа вчиняє агресивні дії у відповідь на незначний привід (наприклад, не продали товар в магазині, схопився за ніж і почав погрожувати розправою);

з) порушник домагається мети явно неадекватним насильницьким способом.

Варто відзначити, що групові порушення громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, часто кояться з ідеологічних переконань, із мотивів політичної, расової, національної чи релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі щодо якої-небудь соціальної групи. Однак натепер відсутній будь-який нормативно-правовий акт, який би дозволяв відмежовувати «екстремістські» мотиви від хуліганських. Тому, на нашу думку, доречним було б розроблення законодавчого акта, який би чітко регламентував таке питання. Незважаючи на складність кваліфікації групових порушень громадського порядку, що вчиняються молодіжними екстремістськими угрупованнями, слідча практика за такими кримінальними провадженнями поступово напрацьовується.

Результати нашого дослідження показали, що за екстремістськими мотивами групові порушення громадського порядку вчинялись майже у 2,5% випадків. При чому вони відбувалися з мотивів національної ненависті. Решта – різновиди прояву екстремістського мотиву (політична, ідеологічна, расова, релігійна ненависть або ворожнеча або ненависть або ворожнеча щодо будь-якої соціальної групи) зустрічаються рідше. Ми згодні з ученими, які вважають, що в одному злочинному акті можуть бути переплетені кілька мотивів. У такому випадку слід казати про мотиваційний комплекс. Екстремістський мотив не витісняє хуліганський, а присутній поряд із ним, збільшуючи суспільну небезпеку вчинених проявів.

Мало того, ми підтримуємо Н.А. Платошина в тому, що екстремістський мотив, як правило, служить базою для виникнення хуліганського мотиву. Водночас найчастіше за все зустрічаються такі варіанти ситуації:

1) екстремістські спонування порушника штовхають його на вчинення групового порушення громадського порядку щодо об'єкта неприязні;

2) відмінності в національності використовуються порушником як привід для вчинення кримінального правопорушення; найбільш типовий приклад: екстреміст говорить потерпілому: «понаїхали», «живуть тут, як хочуть» і так далі;

3) конфлікт відбувається на основі взаємної ненависті або ворожнечі між особами різних національностей. Наприклад, бійка осіб неслов'янської зовнішності зі «скінхедами».

Таким чином, результати аналізу статистичного й емпіричного матеріалу дозволили схарактеризувати типового порушника громадського порядку групового злочину, що вчиняється молодіжними екстремістськими угрупованнями за статево й соціально-психологічними мотивами, як особу, яка найчастіше має громадянство України (83,4%), чоловічої статі (92%), зазвичай у віці від 18 до 49 років (89%), у більшості випадків не має вищої освіти (86%) і майже в половині випадків (57%) – постійного джерела доходу, у 80% випадків раніше несудимого й періодично зловживаючого спиртними напоями (72%).

Очевидно, що під такий «типовий портрет» підходить чимала частка населення нашої країни, проте щорічно відбувається стрімка тенденція до зростання групових порушень громадського порядку. Така обставина, на наш погляд, підтверджує тезу про те, що на вчинення групових порушень громадського порядку сприяють обставини, які складаються в нашому суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Горановскій М.А. Хуліганство и меры борьбы съ нимъ. Гродна : Губернская типографія, 1913. С. 9–10.
2. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования. Социалистическая законность. 1974. № 2. С. 57.
3. Рубцов Н.И. Указ. соч. С. 122.
4. Петухов Н.А. Особенности исполнения лишения свободы в отношении осужденных за хуліганство : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1979. С. 9–11.
5. Овчаренко Е.И. Указ. соч. С. 58.
6. Дудина Е.А. Наркотические преступления. Проблемы конструкции и развития форм самоорганизации человеческих общностей : Сборник научных трудов IV Международной научно-практической конференции. Одесса : InPress, 2011. С. 252–254.